

Paál Vince (szerk.): A magyarországi médiaháború története

Média és politika 1989–2010

(Budapest, CompLex, 2013. 843 oldal, ISBN 978 963 295 329 8)

A média mint a tájékoztatás, a szórakoztatás, a befolyásolás és az eltérő vélemények közvetítésének eszköze maga is a tágan értelmezett politikai élet része, de a magyarországi média 1989 és 2010 közötti történetét különösen átszövik a politikai vonatkozások. Azt is mondhatjuk, hogy ezen időszakot tekintve a média története egyben a magyar politika és közélet története is, amelynek számos kérdésében, az események megítélésében, nemcsak a történések idején nem volt, de napjainkban sincs egyetértés a közélet és a nyilvánosság szereplői, figyelemmel kísérei között.

A rendszerváltozással kezdődő időszak médiatörténetét gyakran illetik a „médiaháború” elnevezéssel. A név azokra a heves küzdelmekre utal, amelyek a média körül, annak apropóján az újságírók, szerkesztők, tulajdonosok és a különböző kormányzatok között, a kormányok és a mindenkori ellenzék, valamint a politikai és közélet egyéb szereplői között, illetve akár az egyes pártokon, érdekszövetségeken és magán a médián belül is zajlottak. A média részint tárgya volt ezeknek az ellentéteknek, azaz a média befolyásolásáért folyt a küzdelem, részint pedig – a harcoknak fórumot szolgáltatva – eszközként, ugyanakkor tevőleges szereplőként is működött.

A rendszerváltozás folyamatában a sajtóban sem valósult meg – sem jogi, sem „természetes” úton – a *lusztráció*; a korábbi rendszerben is dolgozó újságírók túlnyomó része többé-kevésbé zavartalanul tovább folytatta tevékenységét, és az általuk működtetett nyilvánosságban természetesen csak igen ritkán merült fel a médiabeli *tabula rasa* kérdése. Ehelyett számos mítoszteremtési kísérlet következett a rendszerváltást elősegítő, mintegy szellemi értelemben előkészítő, rendszerellenes, bátor újságírókról. Ugyanakkor, a szisztematikus feltárások híján ma sem világos, hogy a nyolcvanas években aktív újságírók mennyiben tekinthetők a politikai-társadalmi fordulat előidézőinek, illetve mennyiben róható fel az újságíró-társadalomnak az önreflexió hiánya, a múlttal való őszinte szembenézés elmaradása, valamint hogy mindez milyen következményekkel járt az újszülött magyar demokrácia fejlődésére nézve.

Még az első szabad választásokat megelőzően megkezdődött, illetve részben az első kormány megalakulása után is folytatódott a sajtó privatizációja, amelynek következményeit máig hatóan érezni lehet. Az új, külföldi, és a demokratikus nyilvánosság megteremtése helyett értelemszerűen profitérdekeket követő tulajdonosok érkezésére fel nem készült magyarországi nyilvánosság e tekintetben is hátrányból indult, és ebben a helyzetben fogott hozzá a demokrácia játékszabályainak megtanulásához.

Az állampárti diktatúra elnyomása alól felszabaduló média – egy ideig nem is sikertelenül – abba az illúzióba ringatta magát, hogy a politikai és gazdasági szféra befolyása nélkül, mintegy velük egyenrangú szereplőként, a XIX. századi *bon mot*-t idézve „negyedik rendként” működhet, a nyilvánosság kapuőrzőjeként pedig tevőlegesen is alakíthatja az eseményeket és

befolyásolhatja a politikai szférát is (érdekes lenne tudni, akad-e manapság akár egyetlen újságíró is, aki még ebben a hitben él). Az e szerepfelfogásból következő szükségszerű összeütközés a politikával látványos volt, míg a gazdaság szereplőivel való konfliktus alig észrevehetően, szinte teljesen a háttérben játszódott le. Az első szabadon választott kormány és a média viszonyának elmérgesedését nem kis részben éppen a médiának ez a rosszul értelmezett „szabadságharca” okozta. A kormány törekvéseinek, a rendszerváltozás történelmi feladatainak az állampolgárokkal való megismertetését várta volna el a médiától. Az újságírók zöme azonban inkább ellenzéki szerepet vett fel, miután szinte sértődötten reagált arra, amikor az első választásokon nem a sajtó által leginkább kedvelt új politikai tömörülés kapta a legtöbb szavazatot. Felvetődik a kérdés, ez vajon abból adódott-e, hogy az újságírók meghatározó része szocializációjának következtében az 1994-ig ellenzéki szerepre kárhoztatott szocialista és liberális világnézetű pártokkal szimpatizált, vagy fordítva, azért sodródott azok holdudvarába, mert az ellenzéki pártok kezdetől fogva szövetségesüknek mutatkoztak a kormánnyal szembeni „szabadságharcban”. Az a tény, hogy a szocialista-liberális koalíció 1994-es hatalomra kerülése után a média sokkal elnézőbb volt a kormányzattal, mindenesetre inkább az első feltevést erősíti meg.

Az ellenzéki és a kormánypártok közötti szembenállás médiapolitikai kérdésekben oda vezetett – tekintettel arra, hogy a média működésére vonatkozó törvények elfogadásához kétharmados parlamenti többségre volt szükség –, hogy az elektronikus médiát szabályozó első médiatörvény csak hat évvel a rendszerváltozás után született meg, miáltal Magyarországon a kereskedelmi tévé- és rádióadások csak késéssel indulhattak el. A késő-kádári évekből származó 1986-os sajtótörvény helyett pedig 2010-ig nem született új szabályozás, túl a törvénynek a rendszerváltás alkotmányos reformjához elengedhetetlen, gyorsan lezavart módosításán. A kereskedelmi média megjelenése aztán, 1997-től kezdődően alapjaiban formálta át a hazai médiavilágot, amire a korábban monopóliumot élvező közszolgálati médiát nem készítették fel, és ez jelentősen felgyorsította az összeomlását. A műsorkínálat ugyanakkor – elsősorban az olcsó szórakoztatás trendjét követve – erősen bulvárosodott, kultúráközvetítő szerepe jelentősen csökkent.

Miután 1998-ban újra az addigra jócskán átalakult nemzeti-konzervatív, jobboldali politikai erők alakíthattak kormányt, a média és a hatalom viszonyának súrlódásai ismét plasztikusabban jelentek meg a közvélemény előtt. A „médiagegyensúly” megteremtésére (a politikai erőviszonyoknak a médiában való érvényesítésére) tett kormányzati erőfeszítéseket a média fősodra és az ellenzéki pártok ismét csak a sajtószabadság elleni támadásként értékelték. A nemzeti-konzervatív oldal – főleg a 2002-es országgyűlési választásokon elszenvedett veresége után bekövetkezett – szervezettebbé és integráltabbá válásával megszülettek azok a médiumok is, amelyek révén politikai értelemben kiegyenlítettebbé vált a hazai médiapiac. A szocialista-liberális kormányzat újabb győzelmét követően, 2002 után folyamatosan egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az első médiatörvény, amelyet születésétől kezdve számos bíráló ért, önmagában nem képes biztosítani a média megfelelő működését. Bár szokás elparentálni a törvényt, és a médiával kapcsolatos politikai és kulturális kudarcok bűnbakjaként tekinteni rá, ez bizonyos értelemben igazságtalan megközelítés. A média működése, a közszolgálati média minősége, az újságírók függetlensége, a kívülről érkező nyomásgyakorlás léte vagy nemléte, illetve intenzitása ugyanis sokkal inkább kulturális kérdés, mintsem olyan, amelyet a szabályozás képes egymagában meghatározni. Természetesen a szabályozás kulcskérdés, de nem az egyedüli, és nem is a legfőbb tényező e problémák megoldásában.

A rendszerváltozás óta eltelt idő érdekes módon arra sem volt elegendő, hogy a társadalom, vagy legalábbis annak a nyilvánosságot alakító vagy követő tagjai, beleértve a tudományos szférában működőket is, meghatározza azt, mit ért sajtószabadság alatt. Természetesen születtek írások, zajlottak viták, történtek kinyilatkoztatások e kérdéssel kapcsolatban, de a sajtószabadság mibenlétének elmélyült elemzése mind a mai napig nem került a közgondolkodás homlokterébe. Ennek egyik oka lehet az első választások után azonnal megmerevedő frontvonalakkal párhuzamosan szintén rögzülő, leegyszerűsített sajtószabadság-felfogások létezése. Az újságírók talán ma is azt válaszolnák arra a kérdésre, „miben is áll a sajtószabadság?“, hogy „az állam hagyjon bennünket békén”. De ez a – jelentős részben egyébként méltányolható – felfogás nem ad választ sem a szabadság szükséges és megfelelő határainak kérdéseire, sem az államtól, illetve a politikai szférától különböző helyekről érkező nyomásgyakorlás megfelelő kezelésére, sem pedig a média társadalmi felelősségéből fakadó feladatainak a kikényszerítésével és az elszámoltathatóságával összefüggő problémákra. Az első szabadon választott kormány – sajtószabadság-felfogásával, a jó időre egyfajta jobboldali toposszá váló „médiageyensúly” követelésével összhangban – a politikai erő felhasználásával kísérlete meg a sokszínű médiavilág megteremtését, és ügyefogyott kísérletei jelentős részben hozzájárulhattak 1994-es súlyos választási vereségéhez. Az, hogy miben is áll a médiapluralizmus, és hogyan segíthető elő, ezt követően elsősorban politikai kérdéssé vált, amelyet finom ízlésű ember fel sem vethetett, hiszen azonnal az állami kényszer és beavatkozás vádját vonhatta magára; ezzel a terhes örökséggel még az első Orbán-kormány is hosszasan küzdött 1998 és 2002 között.

A korszak médiatörténetének egyik meghatározó vonulata a közszolgálati média kálváriája. A legfontosabb, és 1997-ig a sajtó – televíziós és rádiós – piacukon egyeduralkodónak számító médiumok romlása folyamatos volt és megállíthatatlannak tűnt. A közszolgálati média kiemelt jelentőségű nemzeti intézmény, a kulturális élet és a demokratikus tájékoztatás egyik alapköve, meghatározója lehetett volna, de ehelyett – egyes reménykeltőbb időszakokat leszámítva – politikai és gazdasági csatározások szálnalmas bábójává silányult, és vagyona mellett a szellemi erőforrásait is gyors ütemben veszítette el, mígnem 2010-ben a végső összeomlás szélére érkezett. A legújabb kori magyar történelem példaértékű és dicstelen epizódja ez, amelynek bemutatása kötetünk lapjainak jelentős hányadát megtölti.

A „médiaháború” megnevezés elcsépeltnek tűnhet ugyan, és újbóli elhangzása a történetek ismerőiben, megélőiben egyfajta azonnali zsidbadtságot, fásultságot okozhat, használatától mégsem tudunk eltekinteni, mert plasztikusan jellemzi az itt tárgyalt bő két évtizedet. Ha a háborús metaforát tovább szeretnénk mélyíteni, az események sokkal inkább az első világháborút idézték, mintsem a másodikat. A felek ugyanis örök sértődésbe és sokszor gyűlöletbe merevedve, már a kezdetekkor lövészárkokba vonultak, és onnan egymásra tüzelve küzdötték végig ezeket az éveket. Természetesen ez idő alatt sok minden megváltozott; a média világa ma már egészen máshogy fest, mint festett a kilencvenes években, és a politikai erőtér is átalakult. A régi beidegződések azonban ma is ott vannak a fejekben, és ma is áthatják közéletünket. Ilyen értelemben 2010 nem is cezúra, és a médiaháború még sokáig nem fog véget érni. Kötetünk átolvasása – szándékai szerint – segíteni fog múltunk megismerésében, jelenünk megértésében, és talán a jövőbeni hibák elkerülésében is.

(részlet a bevezetőből)

PAÁL VINCE